

PROCES SREĐIVANJA ARHIVSKE GRAĐE KAO NAUČNOISTRAŽIVAČKA DJELATNOST: PRIMJER FONDOVA O RATNOJ ŠTETI U KRALJEVINI SHS

Sažetak: Rad na sređivanju fonda Ratna šteta otvorio je brojna pitanja o tom periodu naše prošlosti. U članku se opisuje istorijat ratne štete u Kraljevini SHS i afera koja je uslijedila nakon Drugog svjetskog rata. Fond Ratna šteta istaknut je kao primjer kada arhivistička obrada dokumenata dovodi do rasvjetljavanja određenih događaja koji su do sada bili zapostavljeni u istorijskoj nauci.

Ključne riječi: ratna šteta, Kraljevina SHS, afera, Vajmarska republika, Prvi svjetski rat.

Uvod

Jedna od najznačajnijih aktivnosti u ukupnom procesu rada u arhivima je svakako sređivanje arhivske građe. Skoro pa da nije potrebno trošiti riječi o tome koju ulogu sređivanje ima u arhivskoj praksi. Zbog toga je i arhivska teorija posvetila veliku pažnju ovom procesu, opisujući ga i smještajući u ukupnu djelatnost arhiva. Brojni teoretičari arhivske nauke svrstali su sređivanje arhivskog materijala u centralnu aktivnost rada u arhivima. Vrlo brzo prepoznato je u arhivskoj teoriji da pravilno obavljanje ove radnje zahtijeva od arhivista maksimalnu posvećenost i veliko stručno poznavanje arhivske problematike. Takođe, arhivska nauka je utvrdila da proces sređivanja građe iziskuje od arhivista i visok nivo naučne obrazovanosti. Ovakav nivo obrade arhivskog materijala dugo nije mogao biti ispunjen od strane arhivista. Međutim, unapređivanjem arhivske službe u posljednjih par decenija došlo je do značajnih pomaka na ovom polju. Sve veći broj arhivskih radnika uspijeva da se adekvatno izbori sa izazovima koje pred njega stavlja struka. Tako proces sređivanja građe dobija na složenosti, jer uspješno izvršavanje zadataka zahtijeva multidisciplinarnost i poznavanje i po nekoliko naučnih oblasti. Isto tako, zbog različite provenijencije arhivskih dokumenata, pri procesu obrade građe ne dolazi samo do veze između arhivistike i istorijske nauke, već u to mora biti uključeno i poznavanje drugih društvenih nauka – prava, ekonomije, etnologije, političkih nauka a ponekad i do primjene znanja prirodnih nauka. Rezultati koji se postižu u toku ovog procesa imaju

višestruk značaj. Pored očigledne koristi za arhivsku praksu, dolazi do unapređivanja arhivske struke i produblјivanja teorijskih dostignuća arhivistike kao nauke. Ponekad, da bi sređivanje arhivskog materijala moglo biti adekvatno obavljeno i građa stavljena u funkciju upotrebe od strane korisnika, potrebno je koristiti podatke iz više arhivskih fondova. Ovakva preklapanja daju nov izazov arhivskoj teoriji i nauci. Jednako, ovako dobijeni rezultati i podaci koji se prikupe kroz sređivanje građe mogu imati značajnu naučnu vrijednost i poslužiti za dalја naučna istraжivanja. U ovom članku namjera nam je da opišemo jedan uspješan primjer kako rad na sređivanju građe može da dovede do rasvjetljavanja jednog vaжnog pitanja iz nacionalne istorije. Takođe, rad na obradi ovog fonda predstavlја dobar primjer multidisciplinarnog pristupa pri sređivanju arhivskog materijala. U tu svrhu smo odabrali rad na sređivanju fonda Ratna šteta u Kraljevini SHS, koji se čuva u depoima Drжavnog arhiva Crne Gore.

Istorijat ratne štete

Kraj Prvog svjetskog rata donio je velike promjene na mapi Evrope. U vihori-ma rata nestaju četiri carstva, Rusko, Tursko, Njemačko i Austrougarsko, a mjesto njih rađaju se nove државе organizovane po nacionalnim principima. Takođe, po odlukama Versajske konferencije mira nastaje Liga naroda, kao novo tijelo u међународном pravu, preteča današnjih Uјedinjenih nacija, institucija čiji je cilj bio očuvanje mira u svijetu i sprečavanje ponovnog izbјivanja globalnog sukoba kakav je bio Veliki rat.

Kraljevina SHS proglašena je 1. decembra 1918. godine u Beogradu na osnovu odluka nekoliko regionalnih skupština o uјedinjenju i formiranju jedne државе južnoslovenskih naroda. Među njima bila je i Podgorička skupština, iako nelegalno sazvana, čijom je odlukom Crna Gora izgubila svoju међународно priznatu nezavisnost i bezuslovno pripojena Kraljevini Srbiji i kao takva ušla u novu државу. Jedini izuzetak je Narodna skupština u Dobroti, koja je donijela odluku da se, kao bivša regija Austrougarske, prisajedini direktno u novoformiranu државу Srba, Hrvata i Slovenaca. Ovakvo uspostavljena држава bila je po svojoj prirodi multinacionalna, multikonfesionalna tvorevina i jedina koja odstupa od principa nacionalnosti promovisanog u Versaju.

Već od samih početaka nova држава Južnih Slovena nailazila je na poteškoće u svom funkcionisanju i prevazilaženju razlika između krajeva koji su ušli u njen sastav. Narod i teritorije koje su se našle u granicama nove kraljevine imali su do tada potpuno različite puteve istorijskog razvitka, nasljeđe i običaje, društvenopolitičku strukturu, ekonomske i saobraćajne sisteme. Rad na prevazilaženju ovih prepreka tekao je sporo, često sputavan različitim nacionalističkim interesima koji su mnogo puta bili suprotstavljeni jedan drugom. Pored toga, ratna razaranja ostavila su traga na ukupan privredni i ekonomski život nove државе. Pred vlastima Kraljevine trojednog naroda nalazio se težak zadatak da spoje u funkcionalnu cjelinu više razli-

čitih teritorija diferentnog društvenog i ekonomskog razvitka. Najbolji primjer za to je haos koji je vladao u saobraćajnoj mreži u novonastaloj državi. Naime, Kraljevina SHS naslijedila je pet željezničkih sistema. U Sloveniji su pruge bile vezane za Beč kao centar, u Hrvatskoj i Vojvodini za Peštu, Beograd je bio centar srpskog sistema željeznica, Bosna je imala svoj, u Makedoniji važio je osmanski sistem, a pruga Virpazar–Bar u Crnoj Gori bila je odvojena od bilo kog susjednog sistema pruga. Kako je to iskazao 1929. godine Petar T. Popović, teško da se *"bez izvesnih napora drže u potpunoj ekonomskoj povezanosti, koju hoće država, delovi jedne balkanske kraljevine sa primitivnim narodom pretežno zemljoradničkim, proizišle iz delova triju država, od kojih je jedna bila azijska, druga evropska a treća balkanska"*.¹ Na teritoriji koju je 1918. godine zaposjela Kraljevina SHS bio je izražen pravni partikularizam, odnosno nova država je naslijedila pravne sisteme Srbije, Crne Gore, Austrougarske, Bugarske i Rumunije, kao i šerijatsko pravo. Ovi sistemi bili su na različitom stupnju razvijenosti i pred vlastima nove kraljevine bio je težak zadatak da ih sve prilagodi potrebama moderne države.²

Ni na planu ekonomije situacija nije bila mnogo bolja. Sve teritorije koje su ušle u novu državu bile su ratom razorene i u najvećem procentu devastirane privrede. Pored haosa u saobraćaju 1918. godine u Kraljevini SHS važilo je pet valutnih sistema: srpski dinar, austrougarska kruna, crnogorski perper, bugarski lev i njemačka marka. Odmah po ujedinjenju doneta je odluka o uspostavljanju nove jedinstvene valute – dinara, ali je usklađivanje monetarnog sistema i konverzija valuta potrajala nekoliko godina.³ Kraljevina SHS naslijedila je tri vrste dugova. Morala je vraćati ratne dugove Srbije i Crne Gore, dugove ostalih teritorija koje su ušle u njen sastav i dugove na osnovu mirovnih sporazuma nakon rata kao pravni sljedbenik Austrougarske. Kada se sve to sabere, javni dug nove države Južnih Slovena iznosio je 25 milijardi dinara u 1925. godini, da bi se do 1937. godine popeo na 45 milijardi. Prema ovim ciframa, Kraljevina SHS bila je posle Grčke najzaduženija zemlja na evropskom kontinentu.⁴ Zbog prevlađivanja valutnog haosa u kojem se našla, Kraljevini je u prvim godinama njenog postojanja pogodila inflacija, koja je trajala do januara 1923. godine, a tek u periodu od 1925. do 1931. godine dinar postaje stabilna valuta. Ukupno teško stanje u novostvorenoj državi dodatno je komplikovalo postojanje raznolikih agrarnih sistema. To je novim vlastima kao jednu od najprečih mjera nametnulo uvođenje agrarne reforme i pravne unifikacije zemljišnog posjeda u državi, što je bilo od sudbonosnog značaja za dominantno poljoprivrednu zemlju kakva je Kraljevina SHS. Prva vlada nove kraljevine, na čelu sa radikalskim prvakom Stojanom Protićem, proklamovala je ideju o agrarnoj reformi kao dijelu svog programa, ali je ubrzo naišla na otpor u Hrvatskoj i Sloveniji. Vladine mjere za bolje snabdije-

¹ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije*, tom I, Beograd, str. 34.

² Isto, str. 34.

³ Isto, str. 35.

⁴ Isto, str. 71.

vanje i povezivanje poljoprivrednih regiona ostale su nedjelotvorne, pa je to otvorilo put špekulacijama i korupciji.⁵

Kraljevina SHS je dosta očekivanja polagala u naplatu ratne štete od zemalja poraženih u Prvom svjetskom ratu, a najviše od Njemačke i Bugarske, kako bi nadoknadila dio materijalne štete koju je pretrpjela u ratu i uspostavila stabilan ekonomski sistem. Zato je delegacija nove Kraljevine na Konferenciji mira u Parizu odmah istakla pitanje ratnih reparacija, uz podjelu ratne i trgovačke mornarice Austrougarske, ratnog troška Srbije i likvidacije finansijskih odnosa Hrvatske i Ugarske.⁶ Međutim, na putu ka ostvarenju svojih ciljeva delegacija je naišla na velike teškoće već na samoj konferenciji. Prvi problem je bio priznanje nove južnoslovenske države. Za razliku od Srbije i Crne Gore, koje su i prije rata bile punopravni međunarodni subjekti, nova država, sa teritorijama otcjepljenim od Austrougarske, nije imala priznanje sila pobjednica. Prva sila koja je priznala Kraljevinu SHS su SAD, 7. februara 1919. godine. Za njom su slijedile Velika Britanija i Francuska, pa se Kraljevina SHS 28. juna 1919. godine, prilikom potpisivanja mirovnog sporazuma s Njemačkom, javila kao punopravna potpisnica. Međusobno priznanje Kraljevine SHS i susjednih zemalja zavisilo je od razgraničenja i rješavanja teritorijalnih sporova. Ti sporazumi su bili usko vezani i za pitanje reparacija. Tako Kraljevina SHS odbija da potpiše Ugovor o miru sa Austrijom u Sen Žermenu 1. septembra 1919. godine, pravdajući se upravo odredbama o reparacijama, i svoj potpis na taj dokument će staviti tek 5. decembra iste godine.⁷

Versajskim mirom države pobjednice u Prvom svjetskom ratu nametnule su poraženim nacijama plaćanje ratnih reparacija. Tokom dvadesetih godina XX vijeka izvršenje tog dijela mirovnog ugovora nije teklo glatko. Visina računa za ratnu štetu kojeg su pobjednici dostavili suprotnoj strani bila je previsoka i teško ostvariva. Što se tiče Kraljevine SHS, ona je svoju ratnu štetu procijenila na oko 666 miliona zlatnih njemačkih maraka. Ekonomska situacija u poraženim zemljama nakon rata, posebno u Njemačkoj, nalagala je odugovlačenje sa isplatama ratne štete. Tako se pitanje ratnih reparacija pojavilo kao ozbiljan diplomatski problem na međunarodnoj sceni. Radi rješavanja tog problema sazvana je međunarodna konferencija 1922. godine u Đenovi. Na njoj je Njemačka tražila da se proglasi moratorijum na plaćanje ratnih reparacija.⁸ Na marginama ove konferencije, u malom mjestu Rapalu nadomak Đenove, postignut je sporazum oko razgraničenja Kraljevine SHS i Italije, ali generalno konferencija nije dala rezultata. Jedini značajan događaj po kojem će ova konferencija ostati upamćena je izlazak na međunarodnu scenu i diplomatsko priznanje SSSR-a od strane ostalih velikih sila. Propast pregovora u Rapalu nagnao je Francusku da djeluje unilateralno i u januaru 1923. godine okupira Rursku oblast, srce njemačke industrije, kako bi eksploatacijom tamošnje proizvodnje uglja i gvožđa nadok-

⁵ Dr Bogdan Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941*, Zagreb 1975, str. 11.

⁶ Isto, str. 13.

⁷ Isto, str. 17.

⁸ Henri Kisindžer, *Diplomatija*, Beograd 2011, str. 228.

nadila plaćanje reparacija koje je Njemačka odbila. Ovaj potez nije donio dobra ni jednoj strani. Njemačka je podsticala pasivan otpor radnika okupacionim vlastima, što ju je još više gurnulo ka hiperinflaciji i bankrotu. Sa druge strane, Francuska se našla međunarodno izolovana zbog svojih ishitrenih poteza i čitava operacija pretvorila se u fijasko. Eksploatacija uglja tokom okupacije jedva da je nadoknadila troškove administracije na toj teritoriji.⁹

Novo vlasti u Vajmarskoj republici, predvođene kancelarom Štrezemanom, ipak su odlučile da sprovedu politiku "ispunjavanja obaveza", umjesto da se konfrontiraju sa silama pobjednicama. Prvo na redu pitanje na novom kursu njemačke politike bilo je pitanje ratne štete. Pošto su ostale države pobjednice, sem Francuske, bile spremne da pregovaraju o tom pitanju, kako bi od Njemačke i ostalih poraženih naroda izvukli bar dio reparacija, Štrezeman je vidio u tome šansu. Radi rješavanja spora Vajmarska republika je predložila međunarodnu arbitražu. Zbog blamaže sa okupacijom Rura, Francuska je morala da pristane na ovu njemačku inicijativu, kojom je utvrđena nova dinamika plaćanja ratne štete. Međunarodnim forumom koji je uspostavljen tom prilikom predsjedavao je američki bankar Čarls Dž. Doz u svojstvu "nepriistrasnog arbitra". Forum je počeo sa radom u novembru 1923. U aprilu 1924. godine odbor kojim je predsjedavao Doz donio je preporuke, koje su prihvaćene, a koje su propisivale niže rate ratnih reparacija, koje će se isplaćivati u periodu od pet godina.¹⁰ Pogrešno vođena politika sila pobjednica u Prvom svjetskom ratu, naročito Francuske, dovela je do paradoksalne situacije. Kako je Francuska insistirala na plaćanju ratne štete da bi održavala ekonomski slabu Vajmarsku republiku, to joj je spualo ruke kada je Njemačka to iskoristila za svoje privredno jačanje. Naime, nakon prihvatanja Dozovog plana reprogramiranja reparacija, vlasti Vajmara su isplatile oko jedne milijarde ratne štete u roku od pet godina. Za to vrijeme Njemačka je od SAD uzela oko dvije milijarde kredita, čime je pokrila gubitke i dobila osnovu za stabilizovanje svoje privrede.¹¹ Time je njemačka diplomatija izvojevala pobjedu nad silama pobjednicama Prvog svjetskog rata.

Versajskim ugovorom 1918. godine dodijeljeno je pravo građanima Francuske, Belgije, Srbije i Crne Gore na naplatu ratne štete na račun Njemačke. Pravo na naknadu štete imala su sva pravna i fizička lica, a ratna šteta je procijenjena na 5,5 milijardi zlatnih franaka. Na osnovu ovoga ugovora, 1920. godine Kraljevina SHS donijela je Uredbu o naknadi štete prouzrokovane ratom 1914–1920. godine. Po ovoj uredbi pravo na naknadu štete imali su samo raniji građani Kraljevine Srbije i Crne Gore, a podanici država Njemačke, Austrije, Mađarske, Turske i Bugarske nisu imali pravo na naknadu. Štetu utvrđuju, procjenjuju i dosuđuju sudovi za ratnu štetu, koje obrazuje Ministarstvo pravde. Sudovi za ratnu štetu imaju dva stepena, i to:

- *Prvostepeni sudovi za ratnu štetu i*

⁹ Isto, str. 234.

¹⁰ Isto, str. 237.

¹¹ Isto.

- *Виши суд за ratnu štetu.*

Prvostepeni sud za ratnu štetu sačinjavaju predsjednik i dvojica sudija, a Viši sud predsjednik i šest sudija.

U članu 3 ove uredbe kaže se da pravo na naknadu daju sve štete prouzrokovane na imovini:

a) *neprijateljskim operacijama na suvu, vodi ili iz vazduha; kao i svim radnjama i postupcima neprijateljskih vlasti i njihovih organa, bilo na teritoriji Srbije ili van nje;*

b) *mjerama preduzetim ili radnjama izvršenim za odbranu ili oslobođenje teritorije srpske, bilo od strane srpske ili savezničke vojske;*

c) *zločinima i prestupima izvršenim protivu svojine od strane lica, koja su se koristila dezorganizacijom javne vlasti, usled ratnih događaja;*

d) *evakuacijom vojske ili stanovništva, ili pri povratku njihovom u Srbiju.*

Ratom prouzrokovane štete opisane su u članu 4, a obuhvataju:

1. *sve rekvizicije pokretnih stvari uaturi izvršene od strane neprijateljskih kao i srpskih ili savezničkih vlasti, ako nijesu plaćene, i ratne kontribucije u novcu ili naturi:*

2. *štete na nepokretnostima:*

a) *djelimično ili potpuno rušenje ili oštećenje građevina i zgrada uopšte:*

b) *oštećenje zemljišta;*

c) *oštećenje ili uništenje nepokretnosti: šuma, voćnjaka, dudara, livada, zabrana, vinograda, bašta, blagorodnih drveta, upropašćenih plodova 1914, 1915. i 1918. godine prilikom neprijateljskog nastupanja i odstupanja, ograda itd.;*

d) *odnošenje, kvar, djelimično ili potpuno uništenje instalacija uopšte, mašinerija, aparata, sprava, alata, pribora i sličnih predmeta koji pripadaju kakvom trgovačkom, industrijskom, rudarskom, zanatskom, šumarskom ili poljoprivrednom preduzeću, a koji se smatraju kao nepokretnosti po namjeni;*

3. *oduzimanje, uništenje ili propast djelimično ili u cjelini svih pokretnih dobara i predmeta, kao što su: knjige (biblioteke), gotov novac, nakit i dragocjenosti, sabrane žetve i svi poljoprivredni proizvodi, stoka, i sve domaće životinje, sirovine, polupreradačvine, roba, drvena i gvozdена грађа, справе, алати, превозна средства на сувом и у води са прибором, прибор уопште, намјештај, покућанство, обуће, рубље и одјећа, пића, итд.*

Naknada šteta, koje proističu iz gubitka života, tjelesnih povreda, onesposobljenja i bolesti, biće predmet naročitog zakona.

Oštećeni, njegov zastupnik ili staralac, izložiće u prijavnom listiću za naknadu štete sve štete u imovini. Prijave se podnose opštinskom sudu, i to:

1. *za nepokretnosti u mjestu, gdje je šteta učinjena;*

2. *za pokretnosti i sve ostale štete u mjestu, gdje je šteta učinjena ili gdje oštećeni stalno stanuje, a po izboru oštećenog;*

3. *no preduzimači za građenje željezničkih i suvozemnih puteva, mostova, propusta, odbranbenih nasipa, kanala za drenažu i tome podobnog, ako*

se dotični radovi nalaze u nadležnosti više opština, prijavu za naknadu štete, u koliko su oni – preduzimači – oštećeni, učiniće kod opštine gdje je sjedište onog lica (fizičkog ili pravnog), za čiji su račun ovi radovi vršeni. Ovo važi i za pravna tijela, za čiji je račun ovo rađeno, pa je izrada preduzimaču isplaćena.

To važi i za sve objekte, koji su bili u upotrebi, pa uništeni ili oštećeni.

Jedna i ista šteta može biti prijavljena samo na jednom mjestu. Jednom podnijeta prijava, može se samo pred nadležnim prvostepenim sudom za ratnu štetu dopuniti ili izmijeniti.

Kraljevina SHS je 1922. donijela Zakon o isplati ratne štete dosuđene po Uredbi o naknadi štete od 30. juna 1920. godine. Ovim zakonom dosuđeno je da se naknada ratne štete građanima, ustanovama i samoupravnim tijelima predratne Kraljevine Srbije i Crne Gore, isplaćuje u iznosu od dva i po procenta državnom rentom, koja se ovim zakonom ustanovljava. Dva i po procenta državne rente, kojom se isplaćuje ratna šteta, sastoji se iz državnih obveznica u nominalnoj vrijednosti od 1000 dinara. Obveznice ove dva i po procenta državne rente amortizuju se za 50 godina, računajući od 1. januara 1924. godine, po amortizacionom planu koji će za svaku narednu godinu utvrđivati Uprava državnih dugova. Sva dobra koje država dobije od država osuđenih na naknadu ratne štete a nijesu za državne potrebe namijenjena, upućivaće se Upravi za ratnu štetu, koja će ih raspoređivati na sve okruge predratne Kraljevine Srbije i Crne Gore, vodeći računa o naselju, potrebama i oštećenosti tih okruga, i prodavati za obveznice i bonove. Prvenstvo na sva dobra koja se budu ma kojim putem po ovom Zakonu nabavila od država dužnih da plate ratnu štetu imaju porodice poginulih u ratu, kojima je dosuđena invalidnina, zatim invalidi, potom lica čije su kuće popaljene i lica čija šteta ne prelazi 5.000 dinara i, najzad, u posljednjem redu, ostali oštećeni građani i ustanove. Ministarstvo pravde i Ministarstvo finansija dužni su podnositi Narodnoj skupštini svake godine u januaru mjesecu izvještaj o radu na isplati ratne štete za minulu godinu, kao i stanje fonda za ratnu štetu. Ministarstvu pravde stavlja se u dužnost da obrazuje sudove za ocjenu ratne štete onih lica koja nijesu bili podanici predratne Kraljevine Srbije i Crne Gore, a koja žive ili su živjela duž vojišta prema Srbiji i Crnoj Gori, a šteta im je učinjena u toku 1914. i 1915. godine. Uređenje i postupak ovih sudova propisat će se pravilnikom koji će izdati Ministarstvo pravde, držeći se načela sadržanih u Uredbi o naknadi štete od 30. juna 1920. godine.

Prijavljivanje ratne štete vršilo se preko prijavne liste, koju su za seoske opštine popunjavali opštinski sudovi, a prijavne liste za opštine varoške i varošice popunjavaju sami podnosioci. Prijavnih lista ima pet, i to:

- *prijavna lista br. I, u koju se upisuje šteta zemljoradnika i poljoprivrednih imanja;*
- *prijavna lista br. II, u koju se upisuje šteta industrijskih, trgovačkih i zanatskih preduzeća i radnji, kao i banaka i akcionarskih društava;*

- *prijavna lista br. III, u koju se upisuje sva privatna šteta, kao i šteta onih lica koja ne ulaze ni u jednu raniju kategoriju, kao što su činovnici, penzioneri, advokati, ljekari, rentijeri, radnici itd.;*
- *prijavna lista br. IV, u koju se upisuju svi oni koji su bili internirani, prognjani, hapšeni itd. i oni koji su usljed toga iznemogli i onesposobljeni za rad;*
- *prijavna lista br. V, u koju se upisuju stradali prema kategorijama.*

Poslije Drugog svjetskog rata vlasti FNRJ preuzele su na sebe obavezu isplate ratne štete i prije 1941. godine.

Postupak sa isplatom ratne štete i naknade u praksi se nije odvijao na opisani način upravo zbog postupka države prilikom donošenja Zakona o isplati ratne štete dosuđene po Uredbi o naknadi štete. Okružni sudovi su radili na sastavljanju obrazaca za prijavu ratne štete od strane pojedinaca. Danas znamo da je samo u Okrugu Cetinjskom za period od 1918. do 1924. godine građanima dosuđeno 6.166 slučajeva ratne štete.

Suštinski je Kraljevina SHS donošenjem ovog akta narušila odredbe Versajskog ugovora o miru, kojim je definisano da Njemačka ima obavezu isplate ratne štete neposredno privatnim, pravnim i fizičkim licima sa teritorije Kraljevine Srbije i Crne Gore kojima je šteta pričinjena. Ovim aktom država je preuzela na sebe obavezu da isplati ratnu štetu putem obveznica sa 2,5% rente, a da se ona pojavi kao potražilac od Njemačke – Vajmarske republike. Kasnije je Kraljevina SHS pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu izgubila spor koji je vodila protiv Njemačke u ovom slučaju, upravo zbog nemanja aktivne legitimacije. Rezultat donošenja ovog zakona na unutrašnjem planu je rezultirao velikom aferom koja je potresla Kraljevinu SHS i rezultirala ostavkom Milana Stojadinovića, ministra finansija, koji je bio glavni akter afere i svih špekulacija. Naime, radi se o tome da je država emitovala obveznice ratne štete nominalne vrijednosti 1.000 dinara, koje je dodijelila onima kojima je dosuđena ratna šteta u odgovarajućem iznosu. Obveznice su hartije od vrijednosti, čija je stvarna vrijednost na tržištu bila vrlo niska, upravo zbog činjenice da je na ovaj način sa Vajmarske republike skinuta obaveza isplate ratne štete privatnim, pravnim i fizičkim licima. Realna vrijednost ovih obveznica na tržištu bila je 80 dinara, a onih zemljoradničkih čak i niža – 30 dinara, tako da je ratna šteta potpuno obezvrijeđena za imaoce obveznica. U takvoj situaciji, na prijedlog ministra finansija Milana Stojadinovića, priprema se plan da država otkupi obveznice ratne štete po cijeni od 500 dinara za svaku. Ovo je pravdano time da se donekle realno obeštete imaoци obveznica za pretrpljenu ratnu štetu. U stvarnosti je bilo potpuno drugačije, jer je kreator plana Milan Stojadinović upoznao određene ministre i banke, koji su na tržištu otkupili obveznice po tržišnoj cijeni (30–80 dinara), a kada je zakon usvojen, prodali državi po cijeni od 500 dinara. Suštinski, na ovaj način nekoliko banaka i ministara ostvarilo je dobit od preko 400 miliona dinara putem ove špekulacije. Poslije Drugog svjetskog rata ova afera je bila istraživana od tadašnje UDB-e. Sve detalje afere njima je 1952. godine otkrio Đorđe Bodi, jedan od učesnika afere. Međutim, iako je afera

imala značajnu ulogu u društvenom životu Kraljevine Jugoslavije, istorijska nauka nije prepoznala njen značaj, pa je cijeli događaj ostao zaboravljen.

Rad na fondu "Ratna šteta"

Više od pola vijeka nakon posljednjeg pomena ove afere počeo je rad na sređivanju dokumentacije koja je ostala o tom pitanju. Arhivistička obrada ove građe ispostavila se kao delikatan posao, koji iziskuje veliku posvećenost i stručnu osposobljenost arhivista. Takođe, ponovo je izveo čitav slučaj na svjetlost dana i otvorio ga za dalja naučna istraživanja.

Fond "Ratna šteta" nastao je namjenski, kao tematska cjelina izdvojena iz građe sudova zbog njenog specifičnog sadržaja. Tematsku strukturu sadržaja fonda čine: građa Prvostepenog suda Sreza cetinjskog, Prvostepenog suda Sreza čevskog, Prvostepenog suda Sreza riječkog i Prvostepenog suda varoši Cetinje; žalbe, tužbe, presude, apelacije pred pomenutim prvostepenim sudovima. Osim u građi ovog fonda, dokumenti o ratnoj šteti sačuvani su i u fondovima Okružnog načelstva Cetinje i Srpsko-arbanaske banke. Ovaj arhivski materijal prošao je specifičan put do depoa Državnog arhiva Crne Gore. Tako ponekad može da se desi da je istorijat samog fonda interesantniji nega sama građa koja se nalazi u njemu.

Za vrijeme Zetske banovine, tokom trajanja afere, brigu o građi vodio je stvarač, pod uslovima koji su propisanim zakonom i uređenom načinu kancelarijskog poslovanja. Za vrijeme Drugog svjetskog rata građa ovih sudova, zajedno sa građom Kraljevske banske uprave, bila je smještena u zgradi Zetske banovine i o njoj se formalno nije niko starao.

Za razliku od građe Kraljevske banske uprave, kojoj je veliki dio građe uništen i predat preduzeću za preradu starog papira novembra 1946. godine, građa sudova je dobro sačuvana, o čemu govori njena cjelovitost i jezgrovitost.

Izgradnjom vlasti u socijalističkoj Jugoslaviji donose se i prvi propisi kojima se uređuje pitanje zaštite kulturnih dobara, u koja spadaju i arhivalije. Među prvima je Odluka o zaštiti, čuvanju kulturnih spomenika i starina, koju je donio Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije, a potpisao Josip Broz Tito. Ona predstavlja prvi korak u fizičkom obezbjeđenju arhivalija i zgrada u kojima su smještene. Sljedeći korak predstavlja Naredba o privremenom osiguranju arhiva, koju je donijela Vlada FNRJ, a reguliše potpunije zaštitu arhivske građe i arhiva. Na taj način građa fonda "Ratna šteta" dospijeva u posjed Državnog arhiva Crne Gore. Nakon izdvajanja dokumenata kao posebne cjeline, što je samo po sebi specifičan arhivistički proces, pokrenut je proces njegovog arhivističkog sređivanja. U smislu pravilnog vrednovanja ove građe i sagledavanja njenog značaja za nauku, odmah je postalo jasno da se moraju upotrijebiti znanja iz više oblasti. Arhivski materijal zastupljen u fondu mogao je poslužiti za naučna istraživanja u nekoliko naučnih disciplina, a imao je vrijednost i u imovinske i javnopravne svrhe.

Istorijski značaj ove građe ogledao se u tome što je predstavljao jezgrovitu dokumentarnu osnovu za sagledavanje jednog društvenog procesa u periodu između dva svjetska rata. Očuvanost građe kao dokumentarne cjeline domaće provenijencije daje osnovu za interdisciplinarni istraživački pristup crnogorskoj prošlosti. Na temelju ovih dokumenata moguće je rekonstruisati rad sudova u tadašnjoj Zetskoj oblasti, a kasnije i Zetskoj banovini, kao i lokalnih organa vlasti. Takođe, zbog velikog broja imena, građa ovog fonda može da posluži za etnografska, statistička, demografska istraživanja, pomen velikog broja lokaliteta i u geografskim studijama. Građa koja pripada bankama ilustruje dalja berzanska mešetarenja sa obveznicama ratne štete, pa može da posluži za proučavanje tadašnjeg tržišta i ukupnog finansijskog prometa. Zato građa predstavlja značajnu polazišnu tačku u istraživanjima ovog perioda u pravu, ekonomiji, politikologiji, statistici, demografiji, sociologiji, geografiji. Mada su u našoj nauci još uvijek rijetki pokušaji multidisciplinarnog pristupa proučavanju crnogorske prošlosti, fond "Ratna šteta" predstavlja zaista izvanredan primjer takve mogućnosti. Upravo u procesu arhivske obrade ovog materijala pokazala se potreba za interdisciplinarnim pristupom. Bez primjene znanja iz više naučnih oblasti ne bi bilo moguće sagledavanje specifičnog značaja ove građe, jer primjenom čistih arhivističkih metoda građa bi ostala razdijeljena u nekoliko fondova. U tom slučaju, građa bi bila znatno razrijeđena, a time i teže dostupna korisnicima. Isto tako, izostalo bi i pravilno vrednovanje ovih dokumenata, a izrada informativnih sredstava o fondu bila bi nemoguća.

Vukota Vukotic

A Process of the Archival Records Classification as a Scientific and
Research Activity: Example of the Funds on War Damage in the
Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes

Conclusion

Work on the classification of the "War Damage" fund reached some limits in the archive systems, but it also opened some new fields. In order to properly respond to the modern challenges that are placed in front of the archival service, it turned out to be necessary to improve the educational capabilities of archivists. Thus, new perspectives in the treatment of the archival records were opened up. The "War Damage" fund is its best example. Classification of the archival records and its separation into a special unit raised many issues significant for several sciences. With further research, in order to adequately evaluate the records, it was found that the documents that witnessed this event were scattered in other funds. At the end of the classification process there were some interesting scientific results and an important event in our history, which until now has been unjustly neglected in our

historiography, is solved. The archives and archivists, with their knowledge and effort, contributed to rescuing this material from oblivion and presented it to the scientific community. Analysis of this material led to the conclusion that it can serve as a source for many scientific disciplines, not just history. In this sense, this article is a modest contribution to the effort that holdings of the “War Damage” fund are presented in its full scope, in order to be used in the right way by scientists and other users.